

ԷՄԻԼ ԶՕԼԱՆ ԵՒ ՆԱՏՈՒՐԱԼԻԶՄԸ *)

Մարդը յաւիտենական դժգոհն է, նրա հոգին դէպի ան-
յայտը, դէպի իրերի գաղտնիքը, նրանց մերկ բնութիւնը խոյա-
ցող մշտնջենական ծարաւին է: Մարդկային հոգու վսեմ գալա-
րումները, նրա յարատեւ, անյագուրդ իղձերը իրանց բազմա-
պիսի և բազմախորհուրդ արտայայտութիւններով ընդգրկում
են մի լայնարձակ ամբողջութեան մէջ և՛ գեղարուեստ և՛ գիտու-
թիւն և՛ կրօն: Մտքի, գաղափարների պատմութիւնը մարդկային
յոյսերի, յարածուն ու վառ յոյսերի, ինչպէս նաեւ ցաւոտ, կրակ-
ծեցուցիչ յուսախաբութեան պատմութիւնն է միաժամանակ:
Գիտական և գեղարուեստական դպրոցներ, անթիւ կրօններ որ-
պէս մտքի անսահման էփօլիւցիայի անհրաժեշտ օղակներ յա-
ջորդում են իրար, երեկուայ կատարեալն այսօր դառնում է
անկատար, անբաւարար. անընդհատ փոփոխւում են հոգեկան
պահանջները, ձեռք բերածից դժգոհ և յուսախաբ միտքը սա-
ւառնում է դէպի նորանոր տիրապետութիւններ և իղէպը շա-
րունակում է մնալ որպէս մի յաւիտենական փարոս, որ պըլ-
պըլում է անհունութեան մէջ, քաշկըլ է դէպի իրան տառա-
պող, ճգնող, լացող ու տենչացող այնքան սերունդներ: Որքան
վեհութիւն, բայց և որքան տրագիկ մի կայ այն մարմարէ արձա-
նախմբերի մէջ, ուր սպիտակ մարդկային ուրուականներ իրար
բռնած, իրար քաշքշելով մի աներեւոյթ թափով, հանճարի ու-
ժով մղուած, ջանք են անում ձգուել և անհունութիւնը թեւա-
կոխել որպէս սիմֆօլ դէպի անյայտը, դէպի նրա տիեզերական
միստերը սաւառնացող մտքի: Տանջուող ու յուսացող իր ան-
թիւ իղձերի, անյագուրդ մնացած ցանկութիւնների լայն ծփան-
քներում օրօրուող մարդկութիւնն է այն, որ իր գոյութեան
իւրաքանչիւր մօմենտում իր ճիգերի մէջ առաջնորդւում է ըստ
երեւոյթին տարբեր մօտիվներով, բայց բոլոր այդ ձգտումների,
բոլոր ջանքերի հիմնական պատճառը մնում է նոյնը-անվերջ

*) Տե՛ս „Մուրճ“ № 9.

խոյացումն ընդգրկելու գեղեցիկն ու ճշմարիտը, որոնց իրականացումը կեանքի մէջ գերագոյն բարիքն է:

Հոգեկան բուռն տենչանքների, անորոշ, բայց դիւթիւ երազների արտայայտութեան նոր ձևեր աւելի զօրեղ, աւելի բնիկեփ կերպով իդէալը պատկերացնելու, աւելի կենսունակութիւն աւելի հաւանականութիւն տալու որոշ մօմնտում իշխող գաղափարների, աւելի մօտ զգալու գերագոյն իդէալը, ահա բոլոր վարդապետութիւնների, բոլոր գրական գպրոցների *raison d'être*: Կլասիցիզմի, րօմանտիզմի և նատուրալիզմի յաջորդականութեան մէջ իշխողը մարդկային հոգու նոյն յախուռն ձրգտումն է գէպի գեղեցկի և բարւոյ իդէալը:

* *

Այն ժամանակ, երբ Հիւզոն դեռ իշխում էր Պարնասի վրայ թառած մի հսկայ արծիւի պէս և իր «Իարերի լեզենգայով» ասես դարերի վրայ իր դպրոցով թագաւորելու յոյն ունէր, այդ ժամանակ Պարիզից հեռու, Ֆրանսիայի հարաւում մի խուլ անկիւնում մեծանում էր մի փոքրիկ մանուկ և նրա անունն էր Էմիլ Զօլա, որ իր հոգում կրում էր մի նոր գրական գպրոցի հիմնական գաղափարները:

Զօլայի մանրամասն կենսագրութիւնը այստեղ տալու կարեւորութիւն չեմ տեսնում, բայց եթէ նրա կեանքի գլխաւոր մօմենտների մասին մի քանի խօսք ասեմ, այդ կը լինի միայն նրա ապագայ գործնէութիւնը աւելի լաւ լուսարանելու համար, որովհետեւ գրողի հոգին իր ապրած կեանքի հայելին է և իր երկերը այդ կեանքի արտացոլումները:

Զօլան Պարիզեցի է. նա ծնուեց այդ քաղաքում 1840 թ. Ապրիլի 2-ին Սէն-Ժօզեփ փողոցի № 10 տանը: Մայրը՝ Էմիլիայ Օրբեր ֆրանսուհի էր, իսկ հայրը՝ Ֆրանսուայ Զօլա՝ Իտալացի, իր ժամանակին մի յայտնի ինժեներ և Էքսի գեղեցիկ ջրանցքի չիմողը: Ֆրանսուան մեռաւ 1847 թ. թողնելով իր փոքրիկ ընտանիքը կարօտ վիճակի մէջ:

Էքսը մի փոքրիկ քաղաք է Մարսելից ոչ հեռու, հարուստ բնութեան ծոցում: Ահա այստեղ՝ հարաւի արեւի փարթեմ շողերով ողողւած այս խուլ անկիւնում, ուր ամեն ինչ խօսում է մարդու հոգուն, ուր պատկերները բազմազան են և երեւկայութեան թռիչքները վառ են ու յախուռն, այստեղ անցաւ Զօլայի մանկութիւնը:

Էքսից նա Պարիզ անցաւ 1858 թիւն երբ արդէն 18 տարեկան էր և բարեկամների հովանաւորութեան հնորհիւ կարողացաւ մտնել Սէն-Լուի լիցէոնը: Բայց այս դպրոցում նա նոյն

երազողը մնաց ինչպէս էքսուս, առանձին սէր չունէր դէպի աշակերտական պարապմունքները, ի վերջոյ անկարող եղաւ դիպլոմ ձեռք բերել. որովհետեւ վերջնական քննութեանը կըտրուեց «գրական աշխատանքների մէջ ցոյց տուած անընդունակութեան համար» ինչպէս այդ յայտնեց Լիցէօնի վարչութիւնը: Սրանով էլ վերջացաւ նրա կրթութիւնը, այնուհետեւ նա թողեց լիցէօնը, և նրա համար սկսուեց ծանր աշխատանքներով, զրկանքներով, տառապանքներով լի մի կեանք, որ ինքը Զօլան այսպէս է նկարագրում.

«Ինձ համար դա (դիպլոմ չը ստանալը) մի ծանր հարուած եղաւ, որովհետեւ ես զրկուեցի որեւէ վայելուչ տեղ ստանալու հնարաւորութիւնից: Հարկ եղաւ բաւականա՛նալ գրագրի ամսական 60 ֆրանկով, որ սակայն տեւեց միայն երկու ամիս»:

«Այնուհետեւ սկսուեց ինձ համար մի սարսափելի կեանք, կիսաքաղցած, պարտքերի մէջ թաղուած: Ես այնպիսի կարօտութեան մէջ էի, որ յաճախ օրուայ ընթացքում իմ կերածը ոչ այլ ինչ էր, եթէ ոչ մի կտոր հաց ու պանիր կամ խաչած կարտօֆել, ինձոր, չազանակ: Երկու տարի շարունակ ես այսպիսի կեանք վարեցի: Բոլոր այդ ժամանակ ես մի հատիկ սիւրտուկ ունէի, որ սկզբում սեւ էր, յետոյ կանաչ գոյն ստացաւ, իսկ վերջում դեղնեց: Բայց անգամ քաղցած երիտասարդու-թիւնը—դարձեալ երիտասարդութիւն է, երջանիկ ժամանակ»:

«Մարմինս կերակուր չունէր, բայց միշտ գտնուեմ էի կերակուր հոգուս, որ չէր կշտանում երբէք... Այդ ժամանակ ես ծխելը ձգեցի, և այդ ձեւով հաւաքած փողերով մոմ գնեցի, որ աշխատեմ գիշերները: Վերջապէս սարսափելի կարիքից տանջուեմ՝ 1862 թ. ես գործակատարի տեղ գտայ Հաշեօի գրավաճառանոցում ամսական 100 ֆրանկով: Սկզբում իմ պաշտօնն էր ծրարներ կապել, յետոյ ինձ տեղափոխեցին մի այլ բաժին, ուր գործ ունէի նոր լոյս տեսած զրքերի հետ: Երեկոնները ես նուիրում էի լուրջ գրական աշխատանքների: Մի փոքր ոտքի կանգնելով՝ ես սկսեցի բնակուել մօրս հետ և վարում էի շատ համեստ կեանք: Իմ առաջին գրական երկը՝ «Contes à Ninon» ինձ դրամ չը տուեց, բայց հասարակութեան մէջ անունս յայտնի դարձրեց»:

*
* *

Զօլայի ապագայ կեանքն ու գործունէութիւնը ընորոշելու տեսակէտից երեք գլխաւոր հանգամանքներ ուշադրութիւն են գրաւում. նախ այն, որ նա ծագումով կիսով չափ իտալացի է, երկրորդ՝ որ նա ծնուել է հարաւում և ապրել բնութեան ծո-

ցում և վերջապէս, որ նա ճանաչել է հէնց իր կեանքի սկզբում ամենածայրայեղ կարիքը: Այս երկը հանգամանքների ազդեցութիւնը նրա կեանքի և գրականութեան վրայ անազին եղաւ և կարելի է ասել գոյն և ուղղութիւն տուեց նրա գործունէութեանը: Իտալացի հօրից հաւանականաբար Զօլան ժառանգեց այդ հարուստ, հարաւային երեւկայութիւնը, տաք երջիթ ամբոխին յատուկ ցինիզմի հասնող բաց արտայայտութիւնները, պատկերների, նկարագրած տեսարանների զգայասէր, էրօտիկ բնավորութիւնը: Մերկութիւնը, մարմնի գեղեցիկ ձեւերի կուլտը, չը ծնւում պօզանները միշտ յատուկ է եղել հարաւի ժողովուրդներին՝ այնտեղ բնութիւնն ինքն է, որ իր միշտ գոլ չընչով, իր փարթամ ծոցում իր հարուստ, կեանքով զեղուն կրճերի վրայ սիրում է գուրգուրել մերկութիւնը: Հիւսիսի մէջն ու մառախուղը չը կան այնտեղ, որ ամեն ինչ ծածկեն գունատ ու ցուրտ քօղի խորհրդաւորութեան տակ, ամեն ինչ բաց է, ամեն ինչ հարաւի պայծառ շողերի պէս նրա վճիտ ջրերի պէս պարզ է ու յստակ: Լեզուն էլ այնտեղ զսպուած չէ, և նոյնքան բաց է, նոյնքան անսանձ, որքան բաց ու փարթամ է բնութիւնը:

Եւ յետոյ այդ բոց ու կրակ խանդը, որ մենք տեսնում ենք Զօլայի հերոսների մէջ, այդ յանկարծական բռնկումները, այդ դանակները, որոնք փայլում են խաւարի մէջ, այդ արիւնը, որ թափւում է ամեն տեղ, ուր նրանք ոտք են դնում, այս բոլորը բոլորը Իտալիան, և Իտալացիներին են յիշեցնում: Նրա նկարագրոած բանուորներն էլ ասես Իտալացիներ լինին, այն փտանգաւոր, հազիւ զսպուած զայրոյթով լի տառապող աշխատաւորները, որոնք միշտ դանակներ ունեն զանգապանների մէջ:

Զարմանալի չէ, որ Ֆրանսիայից գուրս Զօլան ամենից աւելի լաւ հասկացւում էր Իտալիայում: Նա միշտ մի բան ունէր իր մէջ իտալական, որ նրան անկախ իր տաղանդից սիրելի, բնտանի էր դարձնում այդ երկրում: Մահուան առթիւ Հոռմի թերթերից մէկը նրան անուանեց «Դանտէի կրտսեր կղզայր» մէկը մարդկային հոգիների երեւակայական տանջանքների հանձարեղ նկարագիր և միւսը՝ աշխատող, տքնող լայող ամբոխի ցուերի երգիչ: Երբ 1894 թ. իր «Հոռմը» գրելու համար Զօլան այցելեց Իտալիան և յաւիտենական քաղաքը, Իտալացիների նրան արած ընդունելութիւնը համարեա ազգային ընտրութիւն ունէր:

Եւ այդ տաք հարաւային բնավորութիւնը, այդ ետուն, կենդանի արիւնով մանուկը աճեց ու զօրացաւ էքսոտ, ներչընչուններ քաղեց ազատ բնութիւնից, ճաշակեց արծակ դաշտերի և կանաչազարդ լեռների հմայքը, ապրեց ծառերի չշուկի,

անտառի փսփսուկի, կարկաչող վտակների, խայտաշող հօտերի կողքին, հասկացաւ, ըմբռնեց բնութիւնը, թափանցեց նրա ստեղծագործող ոգու մէջ, աշխատանքը տեսաւ ջրուտ բազուկների, քրտինքը տեսաւ ակօսի վրայ կռացած կնճռոտ ճակատների և անդուլ պաշքարի ու տքնութեան նուիրականութիւնն ու վեհութիւնը պաշտեց, «Դարբին» վերնագրով իր մի խիստ փոքրիկ պատմածքի մէջ Զօլան այնպէս է խօսում վարպետի ջրուտ բազուկների, նրա ծանր մուրճերի, հաստ ու կարծր սաւլի մասին, ասեալ այդ բոլորից կենսունակութեան, էներգիայի մի զօրեղ հով է փչում և պարարիչ չնչով կազդուրում, բարձրացնում, մաքրում է մեղկացած բնաւորութիւնը: Էքսի չըջակալքը խիստ բանաստեղծական է և հորիզոնը գրաւիչ, այնտեղ փռում են լայնարձակ մարգագետիններ, գեղեցիկ բլուրներ քմահաճ ու դիւթիչ գալարումներով և նրանց ոտներին փարեւով հոսում է Տորս գետակը մերթ ջրաշատ, մերթ բարակ ինչպէս փայլուն երիզը: Զօլան ամբողջ տարիներ ապրեց ու թափառեց այդ հարուստ բնութեան ծոցում, այնտեղ նրանում մինչեւ յետին ծայր զարգացաւ այն համարեա տարերային սէրը դէպի բնութիւնը և նրա խորհուրդը: «La Terre-ը, երկրագործական աշխատանքների այդ էլէգիան կարծէք Էքսի չըջակալքն է, հարաւի սեւահողի ղեղուն կուրծքն է, կաթնատու անասունների հարուստ ստինքն է, մայր երկրի կենսատու աղբիւրն է, որի վրայ Զօլան դնում է տառապող ու պապական մարդու չրթունքները:

Եւ իր հոգին ու սիրտը բնութեան առաջ լայն բացած այդ մարդը մանկութեան օրերից ճանաչեց ծանր կարիքը, խեղճութիւնը, քաղցը: Խորապէս զգաց թէ որքան ծանր է ճանապարհ հարթել դէպի հասարակական պիրամիդի կատարը, երբ մարդ ծնունդ է ներքին աստիճանների վրայ, թէ որքան շատ են այն ձեռները, որոնք կատաղաբար վայր են գլորում յանդուգն մագլցողին և որքան քիչ նրանք՝ որոնք մեկնում են նրան վեր բարձրացնելու համար: Սեփական դառն փորձով, հոգու կսկիծով ու գուցէ ցասումով զգաց, թէ ինչ կը նշանակէ աշխատել բայց քաղցած մնալ, տեսնել սեփական ոյժերի չահագործումը, աշխատանք փնտրել շիտակ, արդար ճանապարհով, բայց ամեն տեղ գտնել միայն փակ դռներ, անտարբեր, քարէ գէմքեր: Իր կեանքի այդ ցաւերով ու կարիքով հարուստ չըջանն էր գուցէ որ Զօլային տուեց այդ անսովոր նկարագրական ոյժը, երբ պէտք է իր բոլոր հրէշաւորութեամբ փռել աշխարհի առաջ կորած, մոլորած մասսայի, լուռ աշխատաւորի ցաւերը, երբ պէտք է հասարակական կազմը կրճատող չարիքը պատկերացնել, և

կեանքի գարշութիւնները, մարդկային հոգու մէջ քնող գազանը չղթյաղներ՝ ու ահաւոր նետել բազմամբոխ հրապարակների վրայ երախը բացած և խածնելու բոլոր կատաղութեան մէջ, իր կրած ու տեսած մարդկային տառապանքները դարձրին նրան մի բանաստեղծ տիտան, որ Դանտէի պէս իջաւ այն զր-
ծովքը, ուր տքնում են հազարները, և ուր աշխատանքի նուիրականութեան գրաւիչ ու հնչուն պրինցիպի անունով միլիոնաւոր մարդկային էակներ լսում են իրանց՝ ոսկորների ճարճատիւնը և տեսնում են իրանց սեւացած միսերի նողկալի ծուխները:

Եւ այդ մարդը իր տեսակի մի յեղափոխական էր, կամ աւելի ճիշտ մի յեղափոխիչ էր, (novateur)։ Մօպասանն իրաւացի կերպով է ասում Զօլայի մասին, ընկ որ վառ կերպով հասկանում է և բուռն ձգտում ունի դէպի նորութիւնը, ում միտքը գործում է անդադար, նա կամայ թէ ակամայ մի յեղափոխական է՝։ Եւ այդ գրական-յեղափոխականը ստեղծում է մի դպրոց, նատուրալիստականը (Ecole naturaliste)։

Զօլայի գրական վարդապետութեան թէօրիան մօտաւորապէս հետեւեալն է. Մենք ուրիշ օրինակ չունենք կեանքից դուրս, որովհետեւ մենք ոչինչ չենք կարող հասկանալ բացի այն, ինչ հասանելի է մեր զգայարաններին։ Հետեւապէս ներկայացնել կեանքը խեղաթիւրուած ձեով, կը նշանակի ստեղծել վատ գործ, որովհետեւ նա անպատճառ սխալ կը լինի, Դեռ Հորացիոսն ասել է, որ երեւակայութեան ոչ մի ջանքով մենք չենք կարող պատկերացնել ձին գեղեցիկ կնոջ գլխով, ծածկուած փետուրներով և պոչի տեղ էլ մի ձուկ, սա կը լինէր հրէշաւոր։ Հետեւապէս ամեն ինչ որ ճշգրիտ չէ, այլանդակ է, այսինքն հրէշաւոր, այստեղից դժուար չէ եզրակացնել, որ ֆանտաստիկական գրականութիւնն արտադրում է միմիայն հրէշներ։ Զօլայի կարծիքով միայն ճշմարտութիւնը կարող է արուեստի գործեր արտադրել, պէտք չէ երեւակայել, այլ գիտել և նկարագրել այն, ինչ տեսնում ենք։

Եւ Զօլան դիտում, սրբալուծում է կեանքը, փնտրում է նրա մէջ մերկ ճշմարտութիւնները և միմիայն ճշմարտութիւնները, իր ճանապարհին յաճախ, գուցէ և մեծաւ մասամբ, նա գտնում է կեանքի ամենանողկալի կողմերը, մարդկային հոգում տեսնում է քնած գազանը «La bête humaine»-ը իր բոլոր հրէշաւորութեամբ և նա բռնում է, դուրս է քաշում այդ այլանդակութիւնը, լոյս աշխարհ է բերում, դնում է մարդու առաջ և ասում է նրան՝ ահա թէ դու ինչ ես։ Նրա վէպերում մարդու

պատկերը զադրելի է, անտանելի, չի խնայուած ոչինչ, ոչ զգացմունքի քնքշութիւն, ոչ ընդունուած ամօթի սովորութիւնը, ոչ բարոյական տրագիկիաները: Մարմինն իր կատարեալ մերկութեամբ, իր ամենացած, ամենագարշելի հակումներով ընկած է հրապարակի վրայ և կարծես նեխում, քայքայում է. յետ է քաշուած քօղը այն բոլորի վրայից, ինչ կամ ընական նրբազգացութիւնը կամ դիտաւորեալ համեստութիւնը սիրում է ծածկել, անխնայ ցինիզմով փռուած են կրքերի որոշ արտայայտութիւններն աշխարհի առաջ հեգնուած է պայմանական բարոյականութիւնը, ամօթը, համեստութիւնը: Եւ մարդը տեսնում է այդ բոլորը, նա կատաղում է իր մերկութեան համար, նա հրաժարւում է իրան վերագրած ընաւորութիւնից, նա խօսում, բողբոջում է յանուն իր առաքինութիւնների, որոնք իբր թէ զանց են աննուած, բայց Զօլայի փոյթը չէ, նա ասել է և շարունակում է պնդել, թէ դու այսպէս ես, ոճրածարաւ, արիւնըռուշտ, ստոր կրքերի, կեղտոտ հակումների ողորմելի խաղալիք: Ահա այս էր հիմունքը այն կատաղի կռուի, որ սկսուեց նատուրալիզմի դէմ և որի հրապարակական արտայայտութիւնը Զօլայի կրկնուած փորձերի անյաջողութիւնն է անդամ դառնալ ֆրանսիական ակադեմիայի:

Նորութիւնը, որ Զօլան մտցրեց գրականութեան մէջ մի յանդուգն փորձ էր. նա կամեցաւ տալ «Երկրորդ կայսրութեան ժամանակի մի ընտանիքի բնական և հասարակական պատմութիւնը» (Histoire naturelle et sociale d'une famille sous le second Empire): Այս առթիւ նա ասում էր. «Ես կամենում եմ բացատրել թէ մի ընտանիք, մարդկային էակների մի փոքրիկ խումբ, ինչպէս է ապրում մի հասարակութեան մէջ, աճելով և ծնունդ տալով տասը, քսան անհատների, որոնք առաջին հայեացքից թւում են խորապէս տարբեր իրարից, բայց վերլուծութիւնը նրանց ցոյց է տալիս կապուած իրար հետ, որովհետեւ ժառանգականութիւնն էլ, ինչպէս ձգողականութիւնը, իր օրէնքներն ունի»: Այդպիսի մի փորձ, որ կատարւում էր ոչ ընագէտի, ոչ մասնագէտ հոգեբանի, ոչ բժշկի աշխատանոցում (laboratoire) այլ գրողի գրասենեակում, ոչ մօքի անմիջական էքսպերիմենտալ (փորձնական) մեթոդով, այլ երեւակայութեան ուժով հիմնուած, թէկուզ կեանքում տեսած և գրքերից հաւաքած բազմաթիւ մանր մունր փաստերի վրայ, չէր կարող վերջանալ յաջողութեամբ և Զօլայի վէպերը չեն կարող բացատրել ժառանգականութեան բարդ օրէնքները: Եւ Բուգօն-Մակարների սերիան կազմող բոմանների խոշոր արժանիքը ամենեւին չի կայանում գործող անձերի ժառանգա-

կան կապերի և նրանցից առաջ եկող տրամաբանական ֆիզիո-
լոգիական երևույթների լայն ամբողջութեան մէջ: Չր նայելով
հեղինակի յամառ համոզմունքին՝ այդ վէպերը հեշտութեամբ
կարող են նկատուել իրարից իրրեւ անկախ գործեր, ուրոյն
ստեղծագործութիւններ: Չափազանցութիւն չի լինի ասել գու-
ցէ, որ Բալզակի *La comedie humaine*-ի սերիան կազմող վէ-
պերի մէջ աւելի ընդհանուր գիտական կապ կայ, քան Ջօլայի
Բուգօն-Մակարների մէջ: Ինչ որ սակայն զարմացնում է այս
հսկայ տաղանդի այս հսկայական փորձի մէջ անկախ գիտական
հիմունքների ճշտութիւնից, այն ապշեցուցիչ հեռեւորութիւնն
է, որ երևում է բոլոր այդ հատորների մէջ, այդ զբանչելի
ցանցը, որի մէջ նրա տաղանդը չի խճողւում, և ընթանում է
մինչև վերջը տրամաբանական չափած-ձեւած շաւղով: Իր ամ-
բողջութեան մէջ «Բուգօն-Մակարների» սերիան թողնում է
մի անապին շէնքի տպաւորութիւն, հաստատուած չորս մեծ
սիւնների վրայ՝ որոնք են՝ *L'Assomoir*, *Germinal*, *La Terre*,
և *La Débâcle*, բոմանները:

Շէքսպիրն իր տիպերի մէջ գրել է մի տիտանեան, խօլա-
կան բան, նրանցից իւրաքանչիւրի կուրծքը փոթորկող կրքերը
իրանց ուժգնութեամբ, իրանց տարերային թափով համարեա
սասանեցուցիչ, գերբնական են: Նրանցից իւրաքանչիւրը մենակ
մի ամբողջ բնութիւն է, որի մէջ բաղխւում, փոթորկւում են
մութ, հսկայական ոյժերը և իրանց արտայայտութիւններով սո-
վորական մահկանացուների մէջ յարուցանում են մի համարեա
խեղդող, ոչնչացնող զգացմունք:

Ջօլան էլ Շէքսպիրի պէս տիտաններ է ստեղծել, բայց ոչ
առանձին անհատներից, այլ մարդկային այն սեւ ամբոխներից,
որոնք յիրսի փոթորիկներ, խօլ, անզուսպ ուժեր ունին թագը-
րած իրանց լայն ու մութ կրճքերի տակ: Ասես բնութեան
նման՝ անհատը, մի հատիկ ճակատագիրը Ջօլայի համար քիչ
նշանակութիւն ունի և նա իր տաղանդի բոլոր ոյժը թափում
է այնտեղ, ուր շարժուողը, տքնողը, տառապողը մասսան է,
այն խաւար մարդկանց բազմութիւնը, բազդի միլիօնաւոր խորթ
զաւակները, որոնք համր են ու անգիտակից, բայց սարսափելի
և աւերիչ իրանց անհանգստութեան և վրդովմունքի ժեստերով:
Առանձին անհատներին, նրանց բնաւորութեանը Ջօլան չի կա-
րողանում տալ այն ուժգնութիւնն ու կենդանութիւնը, որ ան-
հրաժեշտ են տիպեր ստեղծագործելիս, բայց երբ պէտք է ամ-
բոլոր շարժել, նրան խօսեցնել, ապրեցնել, գործել տալ, Ջօլան

իր նմանը չունի ամբողջ աշխարհի գրականութեան պատմութեան մէջ, նա այդ ժամանակ մի վիթխարի հովիւ է, որի գաւազանի շարժումին հետեւում են հնազանդ հօտերը, մի ծեր զօրավար, որի մի ազադակով բիւրաւոր գնդերը երերւում են ինչպէս փոթորկի ժամին մոնչալով կոպոյտ անտառ: Շէքսպիրի տրպերը մի-մի անհատներ են զանգուած բիւրերից, Զօլայի տրպերը այն հազարգլխանի վիթխարիներն են, որոնց անունն է ամբոխ, մարդկային ժխոր, կրքերով հարուստ, յախուռն ու անաւոր: Աղմկուող, տառապող, աքնոջ ամբոխի ալիքանման շարժումները, հոգու փոթորիկները նկարագրելիս Զօլան համեմատ է այնպիսի բանաստեղծական թռիչքի, այնպիսի վեմ բարձրութեան, որ նա իրաւամբ անուանւում է խաւար, աշխատող մասսայի մեծ բանաստեղծ, նրա երկերից իւրաքանչիւրը, մանաւանդ վերջինները մի-մի էպոպէսներ են աշխատանքի, տքնութեան, մարդկային ցաւոտ ճատագրի:

Հետեւելով Տէնի անալիտիկ մեթոդին, Զօլան իր բոլոր երկերում աշխատել է, մնալով կատարելապէս օրեկտիվ, ընդգրկել կեանքն իր լայն և բազմապիսի ամբողջութեամբ, իր գեղեցկութիւններով և գորշութիւններով: Դեռ ոչ ոք մինչև Զօլա այդպիսի մի լայն և վտանգաւոր գրական ծրագրի չի հետեւել: Նրա հատորներն ընդգրկում են ժամանակակից հասարակական կեանքի համարեա բոլոր կողմերը, բոլոր դասակարգերը, բոլոր միջավայրերը իրանց տքնութեամբ և վայելքներով, իրանց աշխատանքներով և ուրախութիւններով, իրանց ցաւերով և յոյսերով, գալիս, անցնում են նրա գրչի տակով, ներկայանում են նրան ասես մի մոգական գաւազանի շարժումով: Նրա նկարագրութիւնները միշտ ցաւոտ են, յաճախ էրօտիկ, մեծ մասամբ նողկանք պատճառող, բայց միշտ զօրեղ ցնցումներ պատճառող, տպաւորութիւնը մնում է անջնջելի և շատ անգամ խորն անալիզի անընդունակ հոգիներում առաջ է բերում մի վնասութիւն, խեղդող յուսահատութիւն:

Հէնց այս է պատճառ, որ շատերը փութկոտ ու յախուռն դատաստանով գտնում են, որ Զօլան մի յոռետես է, որ նա աղաւղել է մարդկային բնութիւնը, որ նա ասես դիտաւորեալ ընտրում է մարդու մէջ ամենագարշելի հակումները, անարդում է մարդին, որը սակայն մի բարդ բարոյական զանգուած է, որի հոգում կան և՛ լաւ և՛ վատ յատկութիւններ, և՛ գեղեցիկ և՛ տգեղ հակումներ, որ այդ հոգին յի է բարոյական հակասութիւններով, որպէս չարի, բարւոյ անգուլ պայքարի մի ասպարէզ և Զօլան մի յանցաւոր է, որ աշխատում է միմիայն

զգուանք յարուցանել ղէպի կեանքը ներկայացնելով այն ախտեղի, ապականուած ու նեխուելու դատապարտուած:

Բայց այդ դատաստանն, ինչպէս ասացինք, փութկոտ է և անարդար, որովհետև նրա վէպերի մէջ մենք գտնում ենք և՛ լաւ և՛ վատ տիպեր, ճշմարիտ է, լաւ տիպերը քիչ են, որ գազանային ինստիտուտներով մղուած բազմապիսի չարագործները վիտոււմ են Զօլայի ընտրած միջավայրերում, բայց ով կ'ասի, որ կեանքի մեծ անապատում էլ գեղեցկի և բարւոյ համար մարտնչողները, հազարների համար աքնոդ, լացողները նոյնպէս հազուադիւր ծաղիկներ չեն, ով կ'ասի, որ իւրաքանչիւր միջավայրում անձնութիւններ, չիտակութիւնը հազուադիւր առաքինութիւններից չեն:

Ինչ է ասում մեզ Զօլան իր վէպերով, որն է նրա փիլիսոփայութիւնը, ուր է կամենում նա առաջնորդել այս ճշմարտութեան և երջանկութեան ծարաւ մարդկութիւնը, ինչ օգուտ, որ մենք տեսնենք, թէ որքան ախտեղի է կեանքը, թէ որքան հրէշներ, գազաններ արտագրել զիտէ մարդը և միթէ արժէր դրա համար այնքան հատորներ թափել իրար վրայ: Այս հարցերի պատասխանը շատ պարզ, շատ վճռական կերպով մենք գտնում ենք դարձեալ նրա երկերի, նրա անձնական կեանքի մէջ: Սխալ է երջանկութիւնը փնտրել ստութեան, կեղծիքի, անհիմն իլլիւզիաների մէջ, ցաւերով, տառապանքներով դարչութիւններով լի է կեանքը, սա ճշմարտութիւն է և անօգուտ է ծածկել: Պէտք է սակայն ապրել այդ կեանքն իր ամբողջութեամբ, պէտք է ապրել մանաւանդ նրա ցաւերով, տեսնել և ճանաչել այն իր բոլոր դարչ մանրամասնութիւնների մէջ և ապա... աշխատել: Նուիրական, սրբագործող, ստեղծող, կենդանացնող Աշխատանք ահա Զօլայի իղէալը, ահա ինչին նա հաւատում է, և որով հնարաւոր է կարծում կեանքի վերափոխութիւնը, հասարակական փթած կազմի վերանորոգութիւնը, իսկ երջանկութիւնը, գերագոյն երջանկութիւնը նա տեսնում է այդ իղէալին հասնելու կատարած պարտքի գիտակցութեան մէջ: Սա կեանքի յոռետես փիլիսոփայութիւն չէ, սա մոռլլ, յուսահատական թեօրա չէ, սա գիտակցական վերաբերմունքն է ղէպի մարդկային ճակատագիրը:

Սակայն իմական Զօլան, ամբողջ Զօլան ճանաչելու համար բաւական չէ միայն նրա վէպերը հասկանալ, անհրաժեշտ է մօտիկից զիտել և գրական աշխատանքներից դուրս նրա հասարակական գործունէութիւնը, որ միեւնոյն ժամանակ պատմութիւնն է Յրանախայի ժամանակակից կեանքը յուզող բազմաթիւ բարդ խնդիրների:

Այդ մասին յաջորդ անգամ:

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

(Եր ԸԱՐՈՒՆԱԿՈՒԻ)